

УДК 343.123.6

ПРИВАТНЕ ОБВИНУВАЧЕННЯ: АНАЛІЗ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ЗАКОНОДАВСТВА

Фотул В.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено дослідженню інституту приватного обвинувачення. Розглянуто особливості формування й етапи розвитку інституту приватного обвинувачення. Проведено порівняльне дослідження процесуального законодавства. Визначено ступінь повноти регламентації кримінального провадження у формі приватного обвинувачення в законодавстві України. Зроблено висновок про найбільш досконале закріплення положень відповідно до проаналізованих правових актів.

Ключові слова: кримінальне провадження, обвинувачення, кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, історія кримінального процесу, приватні начала.

Постановка проблеми. Наявність інституту приватного обвинувачення в законодавстві України зобов'язує останню здійснити досконалу правову регламентацію в цій сфері. Ретроспективний аналіз правових приписів дасть змогу оцінити ступінь його визначеності в попередніх нормативних актах, а дослідження сучасного регулювання та майбутніх змін – оцінити, яке правове регулювання є найбільш деталізованим та приближеним до сучасних тенденцій і практики інших країн. Зіставлення окремих положень для порівняння, стане результатом виокремлення найбільш досконало регламентованих норм на кожному з етапів формування даного інституту і провести паралель з попереднім регулюванням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з особливостями функціонування інституту приватного обвинувачення завжди залишалися в центрі уваги науковців. Серед дослідників даної інституції можна виділити наступних: С.І. Перепелиця, Н.В. Малярчук, С.І. Каткало, А.Ю. Козленко, О.В. Єні, В.М. Юрчишин, С.О. Сорока, С.В. Давиденко, І.В. Діков, В.О. Гринюк, Г.В. Рось, О.А. Рябухіна та ін. Всі вищезазначені вчені досліджували норми чинного законодавства України та наукові напрацювання як вітчизняних, так і іноземних авторів.

Метою статті є дослідження історичного розвитку інституту приватного обвинувачення та проведення порівняльного аналізу окремих положень нормативних актів, прийнятих на різних етапах розвитку кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз інституту приватного обвинувачення неможливий без дослідження його історичного розвитку. Адже тільки в такому разі можна зрозуміти з якою метою його було запроваджено та регламентовано законодавством багатьох країн і наскільки досконало це було зроблено в Україні.

Слід підкреслити, що вказаний інститут існує в багатьох країнах континентального права [8, с. 2]. Зокрема, в Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) Німеччини право висувати приватне обвинувачення обмежене колом правопорушень, визначених в § 374. Законодавство визначає 14 складів злочинів, визначених у Кримінальному кодексі (далі – КК), а також порушення розділів 16-19 Закону «Про недобросовісну конкуренцію» та інших законів, які посягають на право інтелектуальної власності.

Не можливо не звернути увагу і на існування інституту приватного обвинувачення в США. Право на приватне обвинувачення у федеральних судах було скасоване у 1981 році рішенням Верховного суду по справі Лікі проти Тіммермана. На рівні штатів право на приватне обвинувачення було скасовано або обмежено рішенням судів штатів. У штаті Нью Джерсі, наприклад, приватна особа (лише адвокат з відповідною ліцензією) може виступати обвинувачем за відсутності конфлікту інтересів, в тому числі фінансових. У Пенсильванії для реалізації права на ініціювання кримінального провадження та приватного обвинувачення необхідний дозвіл прокурора штату. У разі відмови прокурора надати дозвіл особа може подати апеляцію [8, с. 5].

Історію формування та розвитку інституту приватного обвинувачення в Україні, умовно, можна розділити на декілька етапів, що зумовлюють співвідношення публічних і приватних засад у кримінальному судочинстві у той чи інший період часу [7, с. 184].

На початковому етапі розвитку кримінального процесу в ньому переважали приватні засади. Досліджуючи період родового строю у суспільстві, Н.В. Малярчук зазначив, що вигнання члена родової общини, який вчинив особливо тяжке порушення умов існування цієї общини, можна вважати формою здійснення обвинувачення приватного характеру. На його думку, кожний проступок члена родової общини негайно ставав відомим усім родичам, які і здійснювали обвинувачення, яке, і мало саме приватний характер.

Переважання приватних засад на початкових етапах становлення кримінального процесу І.А. Тітко пояснює тим, що в період зародження держави та права панував приватноправовий погляд на злочин із причин відсутності на той час уявлення про суспільну шкоду та суспільні інтереси. До того часу, поки злочин розглядався як образа, засобами захисту був наділений сам потерпілий.

У міжродових конфліктах засобом вирішення спору була кровна помста, що застосовувалася у разі нанесення будь кому з членів роду образи членом іншого роду. Протягом розвитку суспільства така форма боротьби з порушеннями прав поступово змінювалася державним осудом. Уже в перших договорах великих князів руських Олега та Ігоря з візантійськими імператорами

рами у X ст. кровна поста допускалася тільки у випадку оголошення особи винною у вбивстві судом. Практично саму у цей період часу зароджується та формується інститут приватного обвинувачення [7, с. 184–185].

Приватне обвинувачення – це історично перший спосіб кримінального переслідування. Саме приватне обвинувачення лежить в основі такого історичного типу кримінального судочинства, як обвинувальний процес у своєму первісному вигляді. У той час, коли ще не існувало розподілу на кримінальне та цивільне судочинство і навіть у теорії не йшлося про якісь інші види судового процесу, тільки звернення до суду заявника і було єдиним способом ініціювання судового процесу щодо правопорушника. Незалежно від того, якого характеру правопорушення мало місце, саме особа, права якої постраждали, і була обвинувачем у суді, доказувала свою правову позицію, здійснювала розшук обвинуваченого [3, с. 224].

На території України на законодавчому рівні приватне обвинувачення було вперше закріплено у Руській правді, де були встановлені особливості здійснення приватного обвинувачення, зокрема, що справа розпочинається на підставі позову; позивач самостійно підтримує своє обвинувачення; сторони самостійно збирають і подають докази, які формально підтверджують пред'явлені суду вимоги [7, с. 185].

Як зазначає І.В. Діков, процес, який застосовувався на теренах сучасної України, мав приватно-розшуковий характер. Справа могла бути розпочата лише за скаргою (чолобитною) потерпілого, його родичів або представників роду. А безпосереднє зародження диференціації злочинів на категорії залежно від суспільної значущості, охоронюваного об'єкта та суб'єкта посягання відбувається у період феодальної роздробленості (XII–XIV ст.).

Чітке визначення злочинів, провадження в яких здійснювалося у приватному порядку було визначено у Статуті кримінального судочинства 1864 року [2, с. 110]. В даному документі було визначено наступні злочини, провадження по яким здійснювалося на приватних засадах: образа гідності, наклеп; повідомлення іншим про заразну хворобу, що походить від неподобства; погрозу здійснення будь-яких насильницьких дій, в тому числі погроза позбавлення життя чи підпалу, тощо. У порядку приватного обвинувачення могли розслідуватися і такі більш тяжкі злочини, як крадіжка, шахрайство, якщо вони були вчинені між подружжям чи близькими родичами.

Кримінальний процесуальний кодекс України 1960 року встановлював перелік кримінальних правопорушень, притягнення до відповідальності за які здійснювався виключно за скаргою потерпілого. Заява повинна бути подана до уповноваженої особи протягом строку давності притягнення до відповідальності за конкретне правопорушення. Як зазначає С.І. Перепелиця, з позиції принципу публічності, за часи дії КПК 1960 р., можна було виокремити три групи кримінальних справ: справи публічного, приватного і приватно-публічного обвинувачення.

До справ приватного обвинувачення належали злочини, передбачені ч. 1 ст. 27 КПК 1960 р. У цій категорії справ на всіх етапах провадження

рушійною силою до виникнення, зміни або припинення правовідносин було виявлення приватної особи (потерпілого). Справи приватно-публічного обвинувачення були передбачені в ч. 2 ст. 27 та ст. 272 КПК 1960 р. Особливість даної категорії справ пов'язана з тим, що рушійною силою до початку провадження була воля приватної особи (справа порушувалася тільки за скаргою потерпілою особи або власника (співвласника) юридичної особи приватного права, якій завдано шкоду), а далі «вмикався» публічний (державно-владний) механізм: провадилося досудове розслідування, обвинувачення в суді підтримував прокурор і примирення обвинуваченого з потерпілою особою або з власником (співвласником) юридичної особи приватного права не було підставою для закриття кримінальної справи [5, с. 71]. Всі інші справи належать до категорії справ публічного обвинувачення, і, відповідно до ст. 4 КПК 1960 р. суд, прокурор, слідчий і орган дізнання були зобов'язані в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину, вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину, і до їх покарання.

Втім, слід зазначити, що термін «приватне обвинувачення», не згадується в жодному кримінально-процесуальному законодавстві України і не визначається ні в одному з проектів. Дана прогалина стала наслідком відсутності серед учених єдиної думки з приводу формулювання цього поняття. Як влучно зазначив А.Ю. Козленко, ці протиріччя пов'язані з тим, що деякі дослідники з питань приватного обвинувачення розуміють його як особливий порядок розгляду справ цієї категорії, або як форму спрощеного провадження в межах диференціації кримінального процесу. Автор врахував аргументовані доводи інших науковців і сформулював наступне визначення: «Приватне обвинувачення – це твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, та кримінальне переслідування за вчинення яких передано державою на розсуд потерпілої особи, яке висунуте за наявності заяви потерпілого або його законного представника і реалізується в рамках спеціальної правової процедури» [4, с. 105]. На нашу думку, воно є найбільш досконалим.

Відмінність даного виду обвинувачення від публічного полягає в тому, притягнення до відповідальності за злочини, не здійснюється виключно за скаргою потерпілого, а процесуальну діяльність вже здійснюється прокурором, яка полягає в доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Діюче законодавство, а саме КПК 2012 р. відносить до категорії приватного обвинувачення понад шістьдесят складів злочинів. Зовсім нещодавно, а саме 6 грудня 2017 року, було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (далі – ЗУ «Про внесення змін...»), що набуде чинності з 11 січня

2019 року і яким будуть внесені зміни до інституту приватного обвинувачення.

Доречним буде проведення порівняльного дослідження норм КПК 1960 р., КПК 2012 р. та ЗУ «Про внесення змін...» 2017 р., яким буде внесено зміни до даної інституції, з метою здійснення аналізу повноти регламентації особливостей інституту приватного обвинувачення. Для зручності будемо виділяти критерії порівнянь.

Кількість злочинів, які можуть розслідуватися. Стаття 27 КПК 1960 р. встановлює одинадцять складів злочину притягнення до кримінальної відповідальності за які відбувається не інакше як за скаргою потерпілого. Це були злочини, які не становили значної суспільної небезпеки. Ймовірно, таке вузьке коло злочинів пов'язане з перевагою на тому етапі інтересів держави над інтересами приватними.

КПК 2012 р. виділив дані відносини у окремий інститут. Стаття 477, значно розширила перелік кримінальних правопорушень, притягнення до відповідальності за які здійснюється виключно за скаргою потерпілого. Діюче законодавство відносить до категорії приватного обвинувачення понад шістьдесят складів злочинів. Слід зазначити, що наявність великої кількості злочинів, що можуть розслідуватися виключно за заявою потерпілого, неодноразово піддавалися критиці науковців. З такою критикою варто погодитися, оскільки суспільна небезпечність окремих злочинів, а саме зараження венеричною хворобою, завдання середньої тяжкості тілесних ушкоджень, побоїв і мордування, викрадення людини, шахрайство та ін., надзвичайно велика, адже вони загрожують основоположним суспільним цінностям і становлять для них небезпеку.

ЗУ «Про внесення змін...», прийнятий в 2017 році, доповнює визначені в першому пункті складів злочинів наступними: ст. 126 домашнє насильство, ст. 134 незаконний аборт або стерилізація, ст. 1512 примушування до шлюбу, ч. 1 ст. 153 сексуальне насильство. Крім того, зазначений нормативно-правовий акт передбачає виключення пунктів 2 і 3 зі ст. 477 КПК. Можна припустити, що законодавець врахував обгрунтовану критику науковців і саме це стало наслідком до звуження кола злочинів, яких, згідно з новою редакцією, тепер буде нараховуватись не більше 45.

Характеристика правопорушень. КПК 1960 року застосовував даний вид провадження щодо злочинів, які не становлять значної суспільної небезпеки, до яких, згідно з нормами КК України не застосовувалися санкції у вигляді позбавлення волі. В КПК 2012 року було розширено перелік цих проваджень до злочинів невеликої, середньої тяжкості та тяжких злочинів, критерієм для розмежування яких став строк позбавлення волі. Крім того, почали враховуватись зв'язки, які об'єднували потерпілого з правопорушником, а саме сімейні та трудові. Втім, ЗУ «Про внесення змін...» передбачає усунення такої характеристики правопорушень, як наявність зв'язку між сторонами.

Вбачається доцільним при віднесенні злочинів до категорії приватного обвинувачення враховувати їх тяжкість. А саме – чим вища його суспільна небезпечність та шкідливість, тим більш обгрунтованим буде виключення даного злочину з числа тих, які можуть розпочинатися виключно

за заявою потерпілого. Втім, як зазначає С.І. Перепелиця, врахування певних взаємин між правопорушником і потерпілим (подружжі, родинні зв'язки тощо) здатні, так би мовити, підвищити «концентрацію приватності» кримінально-правового конфлікту, навіть не зважаючи на ступінь тяжкості злочину.

Досудове розслідування. Відповідно до норм КПК 1960 р. скарга, згідно з якою починалося провадження, повинна бути подана відразу до суду, що виключало, відому в наш час, стадію досудового розслідування. Тобто, органи слідства не сприяли потерпілій особі у збиранні доказів на підтвердження чи спростування вини правопорушника.

Елементи публічності, а саме, повноваження органу досудового щодо початку провадження та проведення досудового розслідування, і звернення до суду з обвинувальним актом прокурора, з'явилися в приватному обвинуваченні шляхом внесення змін до КПК в 2012 році. Відповідно до нововведень, після подання особою заяви починалося досудове розслідування, яке відбувалося на загальних підставах. Запровадження даного положення здається умотивованим, адже саме таким шляхом можна провести повне, всебічне і неупереджене дослідження обставин провадження.

Слід погодитися з тим, що введення обов'язкового досудового розслідування в провадженнях у формі приватного обвинувачення є важливим кроком у напрямку реформування кримінального процесу, що забезпечить гарантування реалізації права потерпілого на доступ до правосуддя. Дане положення також підкреслює пріоритетність забезпечення права особи в державі.

Висновок. На підставі викладеного можна зробити висновок, що кожен етап формування мав свою специфіку, а сучасне розуміння приватного обвинувачення в Україні відмінне від класичного, оскільки даний інститут поєднує приватні і публічні засади, які мають всі ознаки приватно-публічного обвинувачення, що було визначено в КПК 1960 р. Зокрема, на нашу думку, помічена тенденція зменшення кількості злочинів, які можуть розслідуватися в порядку приватного обвинувачення простежується в ЗУ «Про внесення змін...» від 2017 року, що наближує Україну, в регулюванні даної сфери відносин, до міжнародних звичаїв регламентації відповідних норм. Крім того, якісна характеристика правопорушень, за якими починається провадження, здається більш досконалою в КПК 1960 р., адже законом віднесено до цієї групи ті злочини, які не становлять значної суспільної небезпеки. Що вбачається найбільш аргументованим та вмотивованим, оскільки суспільна небезпечність і шкідливість окремих правопорушень є надзвичайно високою. В свою чергу, запровадження в КПК 2012 року обов'язкової стадії досудового розслідування для всіх проваджень у формі приватного обвинувачення, є основою для повного, всебічного та неупередженого вирішення справи, що окрім того, підтверджує пріоритетність забезпечення прав особи державою, а внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, формулюють вірний вектор і позитивну тенденцію розвитку інституту приватного обвинувачення.

Список літератури:

1. Діков І.В. Особливості кримінального провадження у формі приватного обвинувачення : дис. канд. юр. наук : 12.00.09 / Діков Ілля Валерійович. – Ірпінь, 2016. – 232 с.
2. Діков І.В. Приватне обвинувачення як особливий порядок кримінального провадження: історико-правові аспекти / І.В. Діков, П.В. Цимбал // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2016. – № 3. – С. 109–114.
3. Канюка І.М. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення як спосіб реалізації правової економії / І.М. Канюка, Л.Л. Радухівська // Прикарпатський юридичний вісник. – 2014. – № 2. – С. 224–235.
4. Козленко А.Ю. Приватне обвинувачення: поняття та ознаки / А.Ю. Козленко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право – 2014. – № 27(3). – С. 103–106.
5. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення : монографія / С.І. Перепелиця. – Х.: Право, 2015. – 184 с.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон від 28.12.1960 р. № 1001–05 // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1961. – № 2. – Ст. 15.
7. Малярчук Н.В. Формування та розвиток інституту приватного обвинувачення / Н.В. Малярчук // Кримінальний процес. – 2009. – № 11. – С. 184–187.
8. Пенькова К. Огляд іноземного законодавства, що регулює питання приватного обвинувачення [Електронний ресурс] / Катерина Пенькова // Європейський інформаційно-дослідницький центр. – Режим доступу до ресурсу: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28846.pdf>.
9. Перепелиця С.І. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.09 "кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність" / Перепелиця С.І. – Харків, 2014. – 22 с.
10. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 6 грудня 2017 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2018. – № 5. – Ст. 34.
11. Тітко І.А. Історія становлення інституту приватного обвинувачення / І.А. Тітко // Национальный юридический журнал: теория и практика. – 2015. – С. 140–145.

Фотул В.В.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ЧАСТНОЕ ОБВИНЕНИЕ:**АНАЛИЗ ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА****Аннотация**

Статья посвящена исследованию института частного обвинения. Рассмотрено особенности формирования и этапы развития института частного обвинения. Проведено сравнительное исследование процессуального законодательства. Определена степень полноты регламентации уголовного производства в форме частного обвинения в законодательстве Украины. Сделан вывод об наиболее совершенном закреплении положений в соответствии с проанализированными правовыми актами.

Ключевые слова: уголовное производство, обвинение, производство в форме частного обвинения, история уголовного производства, частные начала.

Fotul V.V.

Yaroslav Mudryi National Law University

PRIVATE PROSECUTION:**ANALYSIS OF HISTORICAL DEVELOPMENT AND LEGISLATION****Summary**

This article is concerned with the investigation of institution of private prosecution. The peculiarities of the formation and stage of the development of the private prosecution institute were considered. Comparative research of the procedure legislation was analyzed. Completeness degree of the regulation of criminal proceedings in the form of a private prosecution in the legislation of Ukraine was determined. The conclusion was made about the most ideal consolidation of the provisions in accordance with the analyzed legal acts.

Keywords: criminal procedure, prosecution, criminal proceeding through private prosecution, history of criminal proceedings, private beginning.